

Ur *Zenit* nr 2-3/1989

Albert Einstein

Varför socialism?

Albert Einstein var under hela sitt liv som nydanande teoretisk fysiker intensivt upptagen av frågor social rättvisa och fred i världen. Han bekände sig tidigt till socialismen, men på serent avstånd från vardagspolitiken och under årens lopp alltmer fjärrad från det socialistiska mönsterlandet Sovjetunionen. Främst engagerade han sig i fredsfrågan, kallade sig pacifist (men stödde kriget mot nazismen). Det går en rak linje från hans ställningstagande mot den preussiska militarismen under Berlintiden till hans kamp under de sista USA-åren mot den nukleära militarismen. Följande artikel om ständigt aktuella ämnet socialism skrevs till det första numret av den amerikanska marxistiska tidskriften *Monthly Review* som kom ut i maj 1949. □

Är det tillrådligt för en som inte är expert på ekonomiska och sociala problem att uttrycka åsikter i ämnet socialism? Jag tror det, av flera olika skäl.

Låt oss först begrunda frågan ur den vetenskapliga kunskapens synvinkel. Det kan verka som om det inte finns några väsentliga metodologiska skillnader mellan astronomi och ekonomi: på båda områdena försöker vetenskapsmän att upptäcka allmänt godtagbara lagar för en begränsad grupp fenomen i syfte att göra sambandet mellan dessa fenomen så klart begripligt som möjligt. Mer i själva verket existerar sådana metodologiska skillnader. Det är svårt att upptäcka generella lagar på det ekonomiska området beroende på att iakttagna fenomen ofta påverkas av många faktorer som är vanskliga att värdera separat. Därtill kommer det kända faktum att de erfarenheter som samlats under den mänskliga historiens så kallade civiliserade period i stor utsträckning har påverkats och begränsats av faktorer som på intet sätt är enbart ekonomiska till sin natur. Exempelvis kan de flesta stora stater i historien tacka erövringar för sin existens. De erövrade folken etablerade sig, rättsligt och ekonomiskt, som den privilegierade klassen i det erövrade landet. De gav sig själva ensamrätten till jorden och utnämnda till präster endast människor som hämtats ur de egna leden. Prästerna, som kontrollerade utbildningen, gjorde samhällets klassindelning till en permanent institution och skapade det värdesystem genom vilket folket hädanefter (i stor utsträckning omedvetet) styrdes i sitt sociala beteende.

Men den historiska traditionen tillhör, så att säga, gårdagen; egentligen har man ingenstans övervunnit vad Thorstein Veblen kallade den mänskliga utvecklingens "rovdjursfas". Iakttagbara ekonomiska fakta tillhör denna fas, och inte ens de lagar som vi kan härleda ur dem kan tillämpas på andra faser. Eftersom socialismens verkliga syfte just är att övervinna och gå utöver den mänskliga utvecklingens rovdjursfas kan den ekonomiska vetenskapen i sitt nuvarande tillstånd inte kasta särskilt mycket ljus över framtidens socialistiska samhälle.

För det andra syftar socialismen till socialistiska mål. Vetenskapen kan dock inte skapa mål och ännu mindre inympa dem i människorna; vetenskapen kan i bästa fall tillhandahålla de medel med vars hjälp vissa mål uppnås. Men själva målen formuleras av personligheter med höga etiska ideal och – om dessa ideal inte är dödfödda utan väsentliga och livskraftiga – omfattas och vidareförs av alla dessa människor som halvt omedvetet bestämmer samhällets långsamma utveckling.

Av dessa skäl bör vi akta oss för att överskatta vetenskapens och de vetenskapliga metodernas

roll när det gäller mänskliga problem, och vi bör inte förutsätta att endast experterna har rätt att uttrycka sig i frågor som berör samhällets organisation.

Oräkneliga röster har nu under en tid hävdats att det mänskliga samhället genomgår en kris, att dess stabilitet allvarligt har rubbats. Det är karakteristiskt för en sådan situation att individerna känner sig likgiltiga eller till och med fientliga inför den grupp, den må vara liten eller stor, som de tillhör. Låt mig här, för att illustrera innebörden av detta, återge en personlig erfarenhet. Jag diskuterade nyligen med en intelligent och välsinnad man faran för ett nytt krig, som enligt min åsikt allvarligt skulle äventyra människosläktets existens, och jag anmärkte att bara en övernationell organisation skulle erbjuda ett skydd mot den faran. På det svarade min gäst, mycket lugnt och kyligt: ”Men varför motsätter du dig så kraftigt människosläktets försvinnande?”

Jag är säker på att ingen bara för ett sekel sedan skulle så sorglöst ha fällt ett sådant yttrande. Yttrandet kommer från en som förgäves har strävat efter att uppnå en inre jämvikt och som mer eller mindre förlorat hoppet om att lyckas. Det är i själva verket uttrycket för en plågad ensamhet och isolering som så många människor nu för tiden lider av. Vad ligger bakom? Finns det en utväg?

Det är lätt att väcka sådana frågor men svårt att med någon grad av säkerhet besvara dem. Jag måste dock så gott jag kan försöka göra just detta, även om jag är väl medveten om att våra känslor och strävanden ofta är motstridiga och dunkla, och att de inte kan uttryckas i enkla och bekväma formler.

Människan är på en och samma gång en ensling och en social varelse. Som ensling försöker hon värna om sin egen tillvaro och tillvaron för dem som står henne närmast, tillfredsställa sina personliga begär och utveckla sin inneboende förmåga. Som social varelse söker hon vinna sina medmänniskors erkänsla och tillgivenhet, dela deras nöjen, trösta dem i deras sorg och förbättra deras livsvillkor. Det är bara existensen av dessa skilda, ofta mot varande stridande ambitioner som kan förklara en människas särskilda karaktär, och deras specifika kombination bestämmer i vilken utsträckning som individen kan uppnå en inre jämvikt och bidra till samhällets väl. Det är fullt möjligt att dessa båda strävandens relativa styrka i stort sett är nedärvd. Men den personlighet som till slut framträder formas huvudsakligen av den miljö i vilken en människa råkar befinna sig under sin utveckling, av strukturen i det samhälle där hon växer upp, av detta samhälles tradition och av dess bedömning av särskilda typer av beteende. Det abstrakta begreppet ”samhälle” är för individen summan av hennes direkta och indirekta relationer till sina samtida och till alla människor av tidigare generationer. Individen kan tänka, känna, sträva och verka på egen hand, men hon är i så hög grad beroende av samhället – i sin fysiska, intellektuella och emotionella existens – att det är omöjligt att tänka sig eller förstå henne utanför samhällets ram. Det är ”samhället” som förser människan med mat, kläder, ett hem, arbetsredskap, språk, tankeformer, och det mesta av tankeinhållet: hennes liv möjliggörs genom arbetet och prestationerna hos de många miljoner människor i nuet och det förflutna som alla döljer sig bakom det lilla ordet ”samhälle”.

Det är därför uppenbart att individernas beroende av samhället är ett naturens faktum som inte kan utplånas – lika lite som i myrornas och binas fall. Men medan myrornas och binas hela livsprocess in i minsta detalj bestäms genom stränga medfödda instinkter, är människornas sociala mönster och inbördes relationer mycket varierande och underkastade förändring. Minnet, förmågan att skapa nya kombinationer, förmågan till muntlig kommunikation, har hos människorna möjliggjort en utveckling som inte dikteras av biologisk nödvändighet. En sådan utveckling visar sig i litteratur, i vetenskapliga och tekniska prestationer, i konstverk. Detta

förklarar hur det kommer sig att människan i viss mening kan påverka sitt liv genom sitt eget beteende och att den medvetna tanken och önskan kan spela en roll i denna process.

Människan förvärvar vid födseln, genom arv, en biologisk konstitution som vi måste betrakta som fast och oföränderlig, inklusive de naturliga begär som är karakteristiska för människosläktet. Dessutom förvärvar hon under sin livstid en kulturell konstitution som hon lägger sig till med via kommunikation och många andra typer av samhällslig påverkan. Det är denna kulturella konstitution som under tidens gång underkastas förändring och som i mycket stor utsträckning bestämmer förhållandet mellan individ och samhälle. Den moderna antropologin har genom komparativa undersökningar av så kallade primitiva kulturer lärt oss att människornas sociala beteende kan variera mycket beroende på vilka kulturmönster och organisationsformer som dominerar i samhället. Det är på detta som de som vill förbättra människans lott kan bygga sina förhoppningar: människorna är *inte* dömda att på grund av sin biologiska konstitution utplåna varandra eller att vara utlämnade åt ett grymt och självförvållat öde.

Om vi frågar oss hur samhällets struktur och människans kulturella attityd skall förändras för att göra det mänskliga livet så tillfredsställande som möjligt bör vi ständigt vara medvetna om det faktum att det finns vissa villkor som vi inte kan förändra. Som tidigare nämnts är människans biologiska natur i praktiken omöjlig att förändra. Vidare har den teknologiska och den demografiska utvecklingen under de senaste århundradena skapat villkor som är här för att stanna. I relativt tätbefolkade länder med varor som är oundgängliga för deras fortsatta existens är det absolut nödvändigt med en extrem arbetsdelning och en starkt centraliserad produktionsapparat. Den tid – som i efterhand tycks så idyllisk – är förbi då individer eller relativt små grupper kunde vara fullkomligt självförsörjande. Det är bara en obetydlig överdrift att säga att mänskligheten just nu bildar en planetär produktions- och konsumtionsgemenskap.

Jag har kommit till den punkt där jag kort kan ange vad som för mig utgör det centrala i vår tids kris. Det rör sig om individens förhållande till samhället. Men hon upplever inte detta beroende som en positiv tillgång, som ett organiskt band, som en skyddande kraft, utan snarare som ett hot mot sina naturliga rättigheter, eller rent av mot sin ekonomiska existens. Dessutom är hennes position i samhället sådan att de egoistiska drifterna i hennes psykologiska natur ständigt betonas medan hennes sociala drifter, som redan från början är svagare, så småningom förfaller. Alla mänskliga varelser drabbas, oavsett samhällsposition, av denna förfallsprocess. De är utan att veta om det fångade i sin egen egoism; de känner sig osäkra, ensamma och berövade den naiva, enkla och osofistikerade livsnjutningen. Människan kan finna mening i detta liv, hur kort och farofyllt det än är, endast genom att ägna sig åt samhället.

Den ekonomiska anarkin i det nu existerande kapitalistiska samhället är enligt min åsikt den verkliga källan till missförhållandena. Vi ser framför oss en väldig produktionsgemenskap vars medlemmar oavbrutet strävar efter att beröva varandra frukterna av sitt kollektiva arbete – inte med våld utan på ett helt taget i noggrann överensstämmelse med etablerade rättsregler. Det är i detta avseende viktigt att inse att produktionsmedlen – det vill säga hela den produktionskapacitet som krävs för att producera konsumtionsvaror och ytterligare kapitalvaror – lagligen kan vara och för det mesta är, individernas privata egendom.

För enkelhetens skull kallar jag i följande diskussion alla dem som inte äger produktionsmedlen för ”arbetare”, även om detta inte helt motsvarar den vanliga användningen av begreppet. Ägaren av produktionsmedlen har möjlighet att köpa arbetarens arbetskraft. Genom att använda produktionsmedlen producerar arbetaren nya varor som blir kapitalistens egendom. Det väsentliga i denna process är relationen mellan vad arbetaren producerar och vad han får i lön, båda mätta i

reala termer. I den mån som anställningskontraktet är ”fritt” bestäms arbetarens lön inte av det verkliga värdet av de varor han producerar utan av hans minimibehov och av kapitalisternas krav på arbetskraft i relation till det antal arbetare som konkurrerar om jobben. Det är viktigt att inse att även i teorin bestäms arbetarens betalning inte av värdet av hans produkt.

Det privata kapitalet tenderar att koncentreras till några få händer, delvis på grund av konkurrensen bland kapitalisterna, delvis därför att den tekniska utvecklingen och den ökade arbetsdelningen främjar bildandet av större produktionsenheter på bekostnad av mindre. Resultatet av denna utveckling blir en oligarki av privat kapital vars oerhörda makt inte kan tyglas ens av ett demokratiskt organiserat politiskt samhälle. Så förhåller det sig därför att medlemmarna av de lagstiftande organen väljs ut av politiska partier som i stor utsträckning finansieras eller på annat sätt står under inflytande av privata kapitalister. I praktiken skiljs därmed väljarna från den lagstiftande församlingen. Konsekvensen blir att folkets representanter inte tillräckligt skyddar de underprivilegierade befolkningsskiktens intressen. Därtill kommer att privatkapitalisterna under rådande förhållanden ofrånkomligt kontrollerar, direkt eller indirekt, de viktigaste informationskällorna (pressen, radion, utbildningsväsendet). Det är alltså ytterst svårt, och faktiskt i de flesta fall helt omöjligt för den enskilde medborgaren att komma till objektiva slutsatser och göra intelligent bruk av sina politiska rättigheter.

Den situation som råder i en ekonomi grundad på privat kapitalägande präglas av två huvudprinciper. För det första: produktionsmedlen (kapitalet) är privatägda och ägarna förfogar över dem som de finner lämpligt. För det andra: anställningskontraktet är fritt. Det finns naturligtvis inget sådant som ett *rent* kapitalistiskt samhälle i denna mening. Det bör särskilt noteras att arbetarna genom långa och bittra politiska strider har lyckats säkra en något förbättrad form av det ”fria anställningskontraktet” för vissa kategorier av arbetare. Men som helhet betraktad skiljer sig den nutida ekonomin inte särskilt mycket från ”ren” kapitalism.

Produktion bedrivs i vinstsyfte, inte med tanke på hur dess resultat används. Det är inte så ordnat att alla som kan och vill arbeta alltid har möjlighet att finna sysselsättning; det kommer alltid att finnas en ”armé av arbetslösa”. Arbetaren är ständigt rädd för att förlora sitt jobb. Eftersom arbetslösa och dåligt betalda arbetare inte bildar någon lönsam marknad begränsas produktionen av konsumtionsvaror; resultatet blir svåra umbäranden. Teknikens framsteg leder ofta till större arbetslöshet och inte till att arbetsbördan lättar för alla. Vinstmotivet bär tillsammans med konkurrensen mellan kapitalisterna ansvaret för en instabilitet i ackumulationen och utnyttjandet av kapitalet som skapar allt svårare depressioner. Obegränsad konkurrens leder till ett väldigt slöseri av arbetskraft och till den förlamning av individernas sociala medvetande som jag nämnde tidigare.

Denna förlamning av individerna betraktar jag som kapitalismens värsta gissel. Hela vårt utbildningsväsen drabbas av detta. En överdriven konkurrenspräglad inställning inympas i individen, som utbildas i att dyrka förvärvsframgång som förberedelse för sin framtida karriär.

Jag är övertygad om att det finns bara ett enda sätt att eliminera dessa allvarliga missförhållanden, nämligen införandet av en socialistisk ekonomi i förening med ett utbildningssystem inriktat på sociala mål. I en sådan ekonomi ägs produktionsmedlen av samhället självt och utnyttjas på ett planerat sätt. En planerad ekonomi, som anpassar produktionen till samhällets behov, skulle fördela det nödvändiga arbetet bland dem som kunde arbeta och garantera livsuppehållet för varje man, kvinna och barn. Genom utbildning av människan och främjande av hennes medfödda förmåga skulle man försöka utveckla hennes ansvarskänsla för medmänniskorna i stället för den glorifiering av makt och framgång som nu är vanlig i samhället.

Men man måste komma ihåg att en planerad ekonomi ännu inte är socialism. En sådan ekonomi kan vara förenad med individens fullständiga förslavning. För att socialismen skall vinna framgång måste den lösa några ytterst svåra sociopolitiska problem: Hur kan man, med hänsyn till den långtgående centraliseringen av den politiska och ekonomiska makten, hindra byråkratin från att bli alltför mäktig och förmäten? Hur kan man skydda individens rättigheter och därmed skapa en demokratisk motvikt mot byråkratins makt?